

երամսյին ուղեկցած էր եւ դեռ կ'ուզեկցեր մեզ, երբեմն կէս մէջբը ջրէն վեր, երբեմն միայն գլուխը, թէեւ իր սեւ մորմինը միշտ կը տեսնուէր թափանցիկ ջրոյն մէջ եւ շարունակ ոտախններով կը թռչէր դուռն եւ դարձեալ մէջքը կրպայուցած կը նետուէր ի ծով, կարծես առանձին հաճոյք կը զգար իր խաղերը մեզ ցոյց տալով: Հոն կը պատմէին թէ գեղեկինն առագաստաւոր նաւի հետ լողալ շատ շի սիրեր, եւ երբ անոր ընկերացած ժամանակ յանկարծ շողեհաւ տեսնէ, իսկոյն կը թողաւ եւ կը վազէ շողեհաւին ըով: Նաւապետին օգնակա՛նք կը պատմէր թէ գեղեկինը շատ զգայուն սիրտ ունի, եւ եթէ գնըք վերաւորեն՝ — ի հարկէ ոչ խօսքով, — եւ նայն իսկ եթէ միայն ծծենք՝ կը խռովի եւ մինչեւ ազդուրով արտատուք ալ կը սկսի թռփել աւերերն:

Երբ նաւայորին ելանք՝ օդին մէջ փոփոխութիւն էր մտած: Քիչ յառաջուան բայց, կապոյտ երկինից երեսին վրայ տեսնէ ետեւ կը սուրային թէթեւ ամպեր, բամբակի նման ճերմակ: Կամայ կամայ այս ամպերը խաղցան, վարագոյր ձգեցին արեւուն գուարթ երեսին վրայ: Հանցաւ կէս ժամ՝ եւ ահա նախ հատիկ հատիկ, ապա ուելէ արագ, անձրեւի կաթիլները սկսան մեր նաւը ցոյել: Իսկոյն նաւաստիներն առագաստներով ծածկեցին նաւայորին, եւ մենք՝ թրջելէն ապահով՝ անխուսով աչքը սկսանք դիտել այս անսակիւղ անձրեւը: Զմեռ չըջապատող ջրային անհուն անապատը կը ծփար, եւ աստաներ եւ իր ներքին անհանդուրժութիւնը մեզմբ բայց շարունակեալ մանչեւնով միայն կը յայտնէ: Անձրեւի իրար յախբաղ կաթիլները շղթմայորէն վար թափուելով՝ անդորմաբար կը լւծէին եւ կը ջրուէին կոհակներու գլեխին գոյացող օղակ օղակ փրփուրները: Իսկ մեր շրջան ժամանակաւոր բնակարանն արքածի նման մէկ կողմէն միւս կողմը որսորուելով հանդերձ, աներկիւղ եւ փառահ ռուղութեամբ շարունակ կը յառաջանար առջեւը պարզուած հէլուսի եւ առհասան անհուն ծառնապարհով: Նաւայորիի ծածկութիւն տակ մենք անվողով կը շարունակէինք նստած ծիւղ եւ խօսակցիլ: Նշոյնպիսի ծածկիլթի տակ էին ապաստանած նաեւ երրորդ կարգի ուղեւորներու մի մասը՝ մինչ մեծադոյն մասը երկրորդ յարկին՝ նկուզի նման բաժնիմունքին մէջ կրար վրայ շարուած կամ իրենց իրենքիններուն մէջ թաղուած փիլիսոփայօրէն կը համբերէին խեղդող օդին եւ այլ զանազան անհանդուրժեանք, մանաւանդ որ մէկ ժամէն պիտի հասներ արդէն ամռնուս ուղեւորութեան վերջնական եւ բուրբ պիտի ապստինքը ծովէ հովի եւ անձրեւի քմահաճութենէն:

Առաջին կարգի ուղեւորներու մի խումբը՝ չորս պետական պաշտօնեայք՝ դահլիճին կից խաղարանի կանաչ սեղանին շուրջը բուրբաւ լինք կը խաղային եռանդով, արտաքին աշխարհի բովանդակ անցագործին անգոյս: Իսկ նաւապետին օգնակա՛նք՝ երկայն անթափանցիկ վերաբանու կոշակը նետած՝ անհանգիստ շտապաւ կը քայլէր նստուն բարձր գիտարանին վրայ, երբեմն երբեմն աչքերը գարծններով այն կողմն, ուր պիտի տեսնէր ամռնուս անհամբերութեամբ սպասած նաւահանգիստը:

Անձրեւը դադրեցաւ այն ժամանակ՝ երբ հեռուն երեւցաւ Օդէսոյի ծովեղբերն իր առնեւ տարածուած դրանշէի նաւահանգիստով: Դրածո կլիմաներ վերցան. մենք ազատ շունչ առինք եւ շագնաւին երկարատեւ սրցէն առաջնորդուած՝ կամայ կամայ մտայնաբար իրաւանք շողեհաւը ընկերութեան նաւամատոյցը, ուր արդէն մեծ բազմութիւն էր հաւաքուած: Բանւորներն եւ նաւաստիներն այգկով հատասեցին ամազուխները նաւուն դէպ ի նաւամատոյց, եւ մենք արդէն Օդէսա էինք:

(Ըրբան-Խէլ:)

Վ. ՏՈՐԻՆՍՍ

Թ Ղ Ք Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ն

ԱՆՏԵՍՊԵՐԿԻ ՔՈՐԱՐՔԸ

Այ՛ որ առիթ ունեցած է Վիեննա-Թրիեստ ճամբան անցնելու, դիտած է որ Վլայպարն (Թրիեստէ իբր 7 ժամ հեռու սովորական շագնեկառօք) անցնելէն ետեւ՝ որչափ Թրիեստի կը մտնենայ, այնչափ ժայռալեւ բարձրաւանդակներէն կ'անցնի, ուր կանաչուած թիւնն ամենայն խնայութեամբ ցրուած կ'երեւայ, եւ ընդհանրապէս լեւկ ժայռեր եւ քարերու կարկանդակ ամենայն առատութեամբ կը տեսնուին՝ որչափ աչքը կը զօրէ: Այս երեւոյթը բնական տրբատունը մը հանել կու տայ ուղեւորին բերնէն՝ բնութեան այսչափ ազահաւթեան դէմ: Բայց յանկուարի: Բնութիւնը գիտէ իւր հակապատկերները կազմել: Մինչեւ Վլայպարն երկրին մակերեսութիւն վրայ տեսնուած անտառաշատ բարձունք, գետը ու կանաչութիւնը, արգարեւ հրաշալիք, Վլայպարն ասդին տեղի կու տան ստորերկրեայ հրաշալեաց: Այս ժայռոտ բարձունց ու ձորերու տակ՝ ընդարձակ, բարձր եւ հրաշագեղ քարայրեր կը տարածուին մինչեւ Թրիեստի մտնելու, որոնց մէջ ջուրն բիւրաւոր դարեր ներգործելով՝ ճամբան ընդարձակած, իւր շիթերովն ձեռնուն ու յատակներն ճաճանչափայլ շիթաքարերով շաղկաբար պծնած է, մարդկային երեւակայութեան ամէն շնարաւոր աւարկանքը ներկայացնելով. ուրիշ տեղեր այս ընդերկրեայ անդունդներու մէջ ջուրն վաքազցած՝ ժայռեր խորտակած եւ փրփրալեզ գահալիծելով բարձունքներու վրայէն գացած թաղուած է ծակախիթ: Ասոնց տեսութենէն շուարած մարդն անկարող է իւր զարմանքն յայտնել, եւ կը ստիպուի խնարհեցնել իւր գլուխը Արարչին մեծագործութեանց առնել:

Ալպեան լեռանց այս քարադերևու՝ առաւ պարնեւրու ստորերկրեայ քարայրներուն մէջ նշանաւոր են (Քրայնի մէջ) Ատերպլեդիկ քարայրն, որ իբր 1200է ի վեր նսւե գրաւոր յիշատակներուն ծանօթ է, բայց մանաւանդ վերջին ժամանակներ նոր քարայրի գտնուած են եւ նկուղներով միացուած, որով մեծ տարածութիւն առած է: Երկրորդ նշանաւոր քարայրն է՝ Սան Քանցիանը, որ մանաւանդ 1884էն սկսեալ հետազոտուած է, շատ պրեր իրարու միացուած եւ ամէն այցելուի համար ճամբաներ շինուած: Առաջինն նշանաւոր է իւր աշտի ընդարձակութեամբն, բայց մանաւանդ նուրբ շիջաբարերէ՝ կազմուած պետպէս գեղեցիկ ու հրաշալի առարկաներովն: Սակիպ ունի նաեւ ջրայ հետ՝ չորս թիւն, մարբութիւն ոգոյ, եւ ամենայն խնամք շինուած ճամբաներ, ուր ծերն ու մանուկն կարող է ոչ շատ դժուարութեամբ քալել եւ դիտել այս ստորերկրեայ հրաշալիքներն: Իսկ Սան Քանցիան վիպական է, մեծագործ է, աշարժու է իւր դժուարագնաց ելեւէջքներովն, երկնաբերձ ծամածուռ կամարներովն, որոնց տակ քսանէ աւելի ջրվէժներ վարպաձայն կը փրփրան, որոնց աշուարութեան ներքեւ մարդն զարմանաբար կը մնայ: Այս այցելութիւնն երկուստեայական զօրութեան պէտք ունի: Թրիեստէ անցնողին համար այս երկու տեղերու չայցելելն բնութեան գեղեցկութեան դժժ ծանր մեղանշել է:

Իսկ այս երկու տեղերու այցելութեանց ստորագրութիւնն ու տպաւորութիւնը կ'ուզեմ հաղորդել՝ Ատերպլեդիկի սկսելով:

Թրիեստէն Ատերպլեդիկ աւանն երեք ժամու մէջ կը հասցընէ զիս հարաւային շոգեկառնը (Südbahn) առելով ինծմէ երկրորդ կարգով՝ դարձիս հետ միասին Ֆլ. 4.50, եւ կ'երթայ ուղղակի վեհնան: Հոգեգալստեան երկրորդ օրն ընտրած էի այս այցելութիւնս, վասն զի այս օրս, ինչպէս նաեւ Օգոստ. 15ին, երբ կեսօրէն ետեւ ժամը 3ին 1 Փիորին վճարելով կը մտնայի քարայրն, 10.000է աւելի ձրագնեցող ու կանխեցներով եւ 17 երէքտրական բացականթեցներով պայծառ լուսաւորուած կ'ըլլայ եւ երաժշտական ամբողջ խումբ մը ստորերկրեայ անդնդարասին մէջ կը դիմաւորէ այցելուները: Ալպեր 15—15 հոգի, կարելի է առ-

տու ժամը 10ին մտնել վճարելով Ֆլ. 2.50 շատ խնայեալ լուսաւորութեամբ. իսկ ուրիշ տանն այցելուք իրենց թուոյն համամասութեամբ՝ լուսաւորութեան համար 4—30 Փլորին կը վճարեն:

Հասնելով իբր 240 տուն ունեցող՝ Ալպերական ծովէն 555 մեզր բարձր Ատերպլեդիկ աւանի կայարանն, առաջին գործս կ'ըլլայ սոմնակ առնել: Կը տեղեկանամ որ քարայրի մուտքն կայարանէն ոտք իբր կէս ժամ հեռու է: Հագարաւոր այցելուներ մերձաւոր են հեռաւոր տեղերէն այստեղ խոնած, ուր ընտանապէս անպակաս Անգղիացին բազմաթիւ ներկայացուցիչներ ունի, իրար կ'անցնին բազմաթիւ կտառ եւ հանրականաց մէջ տեղ գրաւելու, քանի որ երկինքն անընդհատ հեղեղ էր կը թափէ մեր գլուխը, կարծես որպէս զի երկրիս մակերեւութէն զղուած՝ փութեայ մոնել խորերը:

Գեղեցիկ ծառուղիէ մ'անցնելով կը հասնինք կանանչագեղ անտառակի մ'առջեւ, զոր անորոմ անձրեւն վայելել չի ներեր. արդէն քարայրի բերանն ենք, որ 1866ին նոր բացուած է: Չախ կողմն ֓ոյք կամիջաստ գետն ալեզէզ կը սրանայ, ուռած օրւան տեղատարափէն: Ծիւղ միտ զեւել կու տան որ գետը մեզմէ իբր 20 մեզր հեռու գետնի մէջ կ'աներկուծանայ: Կէս անփոյթ այս երեւութիւնն անհամբեր կը սպասենք մեր ակնկալութեան: Հագարաւոր անձրեւնցներ քարայրի մուտքէն սկսեալ՝ երկնից առաստալինէն զմարդիկ կը պաշտպանեն. եւ ահա մուտքը բացուած է, ուր օձանեւ անդաւ կապատեցուն մէջէն ոստիկանաց հակառակեան տակ կը խուժէ խոնեալ բազմութիւնը՝ իբր 15 մեզր բարձր եւ 5—6 մեզր լայն գոթածեւ ձեղքուած է մը ներս:

Երբ ծամուս կ'ընդարձակի երթալով, ի սկզբան սակաւաթիւ ձրագնեցող լոյս խոնոտած տակաւին մուտքի լուսոյն հետ, եւ յառաջ երթալու ներքին դրդումն հազիւ թող կու տան նշմարել որ ձեղունն երթալով կը բարձրանայ, եւ յիստէն քայլ մ'անդին աչք չզօրեւոր բարձրութեան հասած է: Եւ ահա լայնահարա երկնաբերձ կամարագմբեթի մ'առջեւն ենք, որ երէքտրական լուսով արեգակնապայծառ կը շողողայ վերէն վար միլիոնաւոր բիւրեղներու մէջ: Ականջին կը հասնի ջրայ ձայն մը. ջուր կը կռնէ, գետ մը, օմայլմամբ գրաւուած կը գտնենք զմեզ յանկարծ երկաթեայ վանդակներու առջեւ, անհոն խորութեան եւ բարձրութեան մը մէջտեղ է՝ Կեծ գմբեթն, (der grosse

1 Ամբողջ այս պրերն բազմաթիւստեան տպաւորութեան քարձիկը գրուագուած են, որոնք կազմուած են ձեռքով ձեռք կաթմիջող ջրայ կաթմիջեւոր քարակտանէ, անոր համար աւ շնորհ էր կողմին: Անպակաս է երեւակայեղ կազմուելու ժամանակ առած պէպէս ձեւերու գեղեցկութիւնը:

Dom) մտած ենք, վերնատունը կը գտնուինք։ Աչքը չի գիտեր այս ահաւոր տեսարանին որ կողմն ուղղուի։ Մեր ուղեքրուն տակ՝ անդուշտին մէջ փրփրադէզ գետ մը ջրվեժէ մը կը հոս-հոսէ, թնդացընելով լայնահոտ գմբեթն, որուն կ'ընկերասան հազարաւորաց քըմնացման ճիւղերն։ Այս այն փոքր գետն է, զոր զորս աշխարհը եղած ժամանակ աչքէ կորուսներ, առանց միտ դնել ուղեւոր։ Փոքր այս գմբեթատարահէն յաղթանակաւ կ'անցնի, եւ ուրիշ ընդերկրեայ ջրերու հետ միացած, ժամեր ետքը փլունդայի քով երկրիս երեսը կ'ելլէ, եւ իբրեւ նոր գետ Ունց անունը կ'առնուր՝ գգոհ քացիեայ մնալէն՝ կը մտնէ միւս անգամ երկրիս խորը, եւ ընդերկրեայ երկար ուղեւորութենէ ետեւ՝ լայպախի ջրաշատ արգելանքներու կը խառնուի եւ կ'երթայ կը միանայ Սալէ գետին հետ։ Մենք վերէն ընտան քարախամրջով կ'անցնինք գետը, եւ նոյն միջոցին կը գիտնք գետին բխուաւոր ճրագներէ եւ ելեքարական մեծ բոցականթիվէ մը լաւ լուսաւորուած ժայռաշատ անկողներ, որուն մէջ փոքր կը հոսէ անցնելով քարախամրջներու տակէն մանուածապատ ընթացքով, եւ զոր կը թողու խոռոչի մը մէջ ծակամուտ անհետանալով։ Մեր քարախամրջին քովէն իբր 90 աստիճան քարեղէն սանդուխ մը կ'իջեցնէ զմեզ ջրոյ երեսը, զոր երկրորդ անգամ կ'անցնինք քարախամրջի կամրջով, որուն ձեւն վերէն տեսած էինք յատկապէս իւր վրայ նոյնաձեւ շարուած ճրագներէն։ Ուրիշ սանդուխ մը կը հանէ զմեզ վեր։ Այցելու մը պէտք չէ զանց առնել այս էջքնուելք՝ ուղեւոր վերն ժայռին կողմն վրայ իբր մէկ մեզի լայն վերնատու տղաւորութիւնը՝ միայն վարը մանրամասնութեանց մէջ կ'ըմբռնուի եւ կը տողորուի։ Չեղունէն սառուցաձեւ կախուած քանի մը մեզր երկայն անհամար շղթաքարերն լուսոյ առատութենէն կը փողփողին ծածանալարձակ։ Այս՝ Մեծ գմբեթն, որ 45 մեզր երկայն, 30 մեզր լայն եւ 28 մեզր բարձր է, Ատեկպէրէի հրաշալիաց ամենամեծն է, pièce de resistance տեպատենչիկ այցելուին, եւ եթէ քարայրիս ուրիշ զարմանալեաց ազդեցութիւնը կորսնցնէ մէկն, առսոր ազդեցութիւնը երբեք չի ջնջուիր։ Ջուր եւ լոյս, կեանք ամենայնի։

Այս գմբեթի մէջ երկու տեղ կը հանդիպինք Աւստրիոյ ֆրանկիսկուս Ա. կայսեր 1816ին եւ փերսինանգ Ա. կայսեր 1819ին այցելուութեանց առթիւ կանգնուած արձանագրութեանց։

Բայց իրենք մեզի պէս չբեղ չեն տեսած՝ առանց ելեքարականութեան։ Ասոր մէկ խոռոչէն կը մտնուի հին քարայրին, որ այժմ հասարակ այցելուաց համար փակուած է, եւ տեսնելու առանձին աթոսներ մը չունի։

Մեր աշ կողմը իբր 9 մեզր ծերպ մը կը բացուի՝ ուր կը մտնենք ակամայ, թողլով՝ «Մեծ գմբեթն», եւ կը յառաջանանք 1818ին գլուտուած «փերտինանգ կայսեր քարայր» կոչուած մասը։ Թառաջագոյն այս մասը ծանօթ չէր, եւ բարձունքի մը վրայ տեսնուած ծերպի մը մտադիր եղաւ շիջ քարայրախոյնը, եւ հազիւ թէ մուտք մը բացաւ եւ ջահով ներս նայեցաւ գոչեց վարիններուն՝ «Հոս նոր աշխարհք մը կայ, հոս է արքայութիւնը», ընտելապէս այս մտաքին առջեւ կը սկսի երկաթուղի մը, որ 1600 մեզր երկարութեամբ կը դառնայ այցելուաց թոյլ արուած մասերու մէջ, եւ չորս հօգի մէկ կառքի մէջ կարող է հանգիստ՝ ծառաներէ ձգուիլ միայն զննելու զբաղեալ։ Յայտնի է որ այս մեջ՝ իբր 4000 հօգւոյ համար հնարաւոր չէր, այլ առանձնական այցելուաց համար է, որ կը վճարէն 50 քրայցեր երթեւեկի։

Կը քալենք Տարթ եւ աւազապիւռ լայն ծամբէ, խորքերէ ու անդունդներէ երկաթէ վանդակներով ապահովուած, այնպէս հանգիստ ինչպէս խնամեալ հասարակական պարտեզները։ Զամբան չոր է, միայն ինչ ինչ տեղեր մեր ժայռատանթիւնէն ջուր կը կաթկթի, եւ տեղտեղ այնչափ, որ հրաշալի բնութեան ճարտարապետած այս ընդերկրեայ կամարներու տակ ակամայ միտքս կու գայ Կ.Պոլսոյ փայտաշէն հին աներու վերին զատիկոններն, ուր անձրեանի ժամանակ քայլ մը տեղ կաթկթանքէն ազատ չի մնար։ Մեր ծամբուն սկիզբները կը տեսնենք աջ թեւի վրայ շիջաքարէ բնական կերպով կաղմուած քարով «Ապիոն», մը որմոյ վրայ քիչ մ'անդին եթէր մեզր այր մը կ'երեւայ «Մսաւաճառանոց», անուանալով, որուն գլխը, քարերու գոյնը, ձեղունէն կախուած քարեղէն երւիկներն եւ խողի զիստեն երեւակայտու մը կըրնայ մսաւաճառանոցի նմանընել։ Զամբան երթալով կը լայննայ, ձեղունը կը բարձրանայ, որուն վրայ կարծես թանձր ձիւն նստած է, եւ սառուցի երկայն ձողը ու սիւնակներ՝ որ դէպի մեր գլուխը կախուած են, սպիտակ պայծառ կը փայլիլն։ Անուհետեւ կը նեղնայ եւ ձեղունը կը խոնարհի մեր գլուխը. կը հանդիպինք «Փոքր ջրվեժ», ըստած երեւութիւն, որ բաց միտքադոյն քարեղէն զանգուած մըն է՝ ջրվեժի

նման, կազմուած յընթացս դարուց՝ անկէ ծուրող ջրոյն հետզհետե քարանալովն: Ասկէ հեռու չէ ամէն ղիկննացւոյ ծանօթ «Երկաթապատ ձողն» (Stock im Eisen), շծաքարէ կազմուած՝ նման ղիկննականին: Կամարը կը բարձրանայ դարձեալ մինչև 10 մեդր, շծաքարերու ձեւերը կը բազմանան, առդին անդին բլուրներ ու կարկանդակներ կը կազմեն՝ իրենց բիւրեղներու վրայ լուսաւորութեան ճառագայթները միլիոններու բեկբեկելով: Դ՛անցնինք «Գոթական գմբէթը», «Առիւծի գլուխը», «Մկրտութեան աւազանը», «Գագաղը», «Ղերնատունը», «Ծոպըը», «Ս. Պետրոսի աթոռը», «Բանտերու», մէջէն անցնելով կը մտնենք «Կաթաւառահը»: Յիշեալ առարկաներն այրին մէջ աւելի աչքի ընկնող շծաքարէ զանգուածներ են, որոնց ծանօթ իրաց նմանութեանստունն այլ գրուած է:

«Կաթաւառահը» «Փերտինանդի քաղաք», կողուած մասին սկիզբն է: Այս սրահն քարայրի մուտքէն 540 մեդր հեռու է, 28 մեդր լայն, 47 մեդր երկայն է 14 մեդր բարձր է: Այստեղ ի սկզբու գտնուած են որմամուտ արջիւրու կմախքներու մնացորդներ. այժմ գետիմը հարթուած է եւ աւազ ցանուած: Ասիկայ թէեւ Ատերպէդէի քարայրին ամենամեծ սրահն չէ, բայց վերէն ու վարէն ցցուած քաւահանքի տապալ է եւ ընդարձակ հարթավայր մը: Այցելուք հետզհետէ կը խռնին այս տեղ, շարժումը կը գծուարանայ, եւ ահա երաժշտական խումբն բարձուքէ մը կը սկսի կաթաւառուաք մը: Երիտասարդութիւնն իրար անցած է արդէն, ստոտառուն թեթեւութն օրիորդներ կը ծանցընեն ղիկննացի ըլլալին, զոգբըրը կը շատնան, հարուած ապրին հարուած անդին՝ ընդարձակ միջոց մը կը գրուեն, եւ սրահն տեսէն եկողներն ալ չի կրնար ընդունիլ: Զուարճամոլ գերիւսանցի ժողովրդիկ մուտքած է արդէն Աստերպէդէի մնացած տեսիլներն: Հազարէ աւելի այցելուք կը թողուք սրահն ի վառ կաթաւառ, աջ անկիւնէ յառաջանալով սիւներու եւ սիւնակներու մէջէն կ'անցնինք կ'երթանք: Կը հանգի՛ պինք «Երաքեմայ պատկերին», Յիսուս մանուկ գիրկը, վերին երկու հրեշտակ սառնեալ՝ բնական կերպով շծաքարէ կազմուած՝ որուն օգնութեան կը հասնի նաեւ մեր երեւակայութիւնը: Երաշտութեան ձայնը դեռ այս տեղերն կը թափանցէ, շծաքարերու կազմած պէտպէս ձեւերն այսուհետե կը շատան, եւ նաեւ աղտոտ կարմիր եւ թուս գոյնէրն սպիտակ քարերու մէջ կը վազեն կը խառնուին:

Կ'անցնինք «Բիզպիի ծուռ աշտարակի», քովէն՝ իրականին մանրանկարը, որ կազմուած է մեծ սեւան մը խորտակելովն եւ ծռելովն: Այսպէս հետզհետէ կը յաջորդեն «Մոնացու», «Երախը», «Կրեայ», «Գագաղ», «Մատու», «Դրոշ», «Զանգ», «Զահ», «Մուր», «Արմաւենի»: Զարակողմն 85 մեդր քարայր մը կայ, որ շծաքարերու դիրքէն ու գունէն առեալ «Մոնց շտեմարան», կ'անուանուի: Այսպիսի ուրիշ կազմութիւ առարկաներ կազմուած եւ եւակայութեան առտառ նիւթ կայ, ինչպէս կը տեսնենք «Մեհնադիր կոթող», «Աւերակ», «Գիւղական եկեղեցի», «Խարի դէշ», «Նոճի», «Մուր», եւ այլն, որոնց քով միշտ գերմ, իտալ, եւ սլաւոնէն լեզուա թափանցիկ լուսաւորուած առարկաներ կան, որոնք մտադր կ'ընեն զմզ սոյն առարկաներու: Ղերնապէս կը հասնինք «Քրիստոսի գերեզմանը», ինչպէս Աւագ ուրբաթ օրն եկեղեցիներու մէջ կը տեսնենք, լուսաւորուած գոյնգոյն կանթեղներով: Անմիջապէս «Գերեզմանին», երկու կողով ճամբայ կայ, որոնց մին «Փերտինանդ քաղաք» քարայրին՝ շարունակութիւնն է, իսկ ձախակողմանն՝ «Փրանկ». Յովսէփայ եւ Եղիսաբեթի, այլը՝ Նոյն հրաշալի երեւոյթներն փողփողուն կը ներկայանան. գրեթէ 30 մեդր անդին կամարներն ու պատերն իրարու կը մօտենան մինչեւ այնչափ, որ հարկ եղած է շատ տեղ սիւններն ու ձեղուրը պատռել եւ ճամբան ընդարձակել: Կը մտնենք 15 մեդր բարձր եւ 17 մեդր լայն այլ մը, ուր սպիտակ շծաքարերու վրայ կարծես կարմիր ամենանուրբ շղարշ մը ձգուած է: Կարմիր գոյնն ասկէ անդին կը զօրանայ, եւ կարծես ասդին մտի կտորներ նետուած կ'երեւան: Պէտք չէ մոռնալ երբեմն երբեմն աչքը վեր ձեղունն ամբառնալ, ուստի կ'ախուած են միլիոնաւոր սիւններն շծաքարերու, համակ սպիտակ եւ ճրագներու լուսով պայծառափայլ: Այս եւ յաջորդ փակ այրերն 1856ին ծակած եւ իրարու հաղորդած են, որով կ'անցնինք «Գոթական սեան», քովէն «Լուացարանը», ուր ձեղունէն ամէն տեսակ ճերմկեղէն կախուած է, համակ քարէ, որոնց վճիտ կաթիլները կը ծորին մեր գլուխը՝ մինչեւ կը հասնինք սրահին միւս ծայրն, որ հազիւ երկու մեդր բարձր է, եւ որուն «Սահանք անձրեւի» անուրը տրուած է ձեղունէն կախեալ սիւնակներով նուրբ բիւրեղայ գլանիկներու պատճառաւ, որոնցմէ նոյնպէս ջուր կը կաթկթի: Ասկէ կը մտնենք քարի ու շքեղ սրահ մը, ուր կը զննենք «Կոմորպիլոսն», «Երեք

ննջող աղջկուներն, «Անդամանդեպ սենեակն», «Ուռենին», «Կարմիր», «Գամակիսի սուրն», եւն, եւ վերջապէս օձաձեւ ծամն մ'իջնելով եւ լճակի մը քովէն անցնելով կ'իջնէր «Բարձրաւանդակ տեսարան» մը (Belvedere):

Բարձրաւանդակի մէջտեղը մարմարեայ կոթող մը կը յայտնէ մեզ, որ փրանկ. Թովսէի կայսրն 1857ին եւ 1883ին այստեղ այցելած է: Ասկէ կարելի է դիտել երկնամբը ձեռքունն եւ անկող շրջակայքն՝ համակ լուսաւոր: Մեր դիմացն հարիւրաւոր մեզը հեռու խոր խողով մը կ'երևայ, յատանկ կարծես աւերակաց կոյտ մը, ապկաւածիկ. ծրագներէ լուսաւորուած, եւ հեռուն թիւ մ'աւելի պայծառ լուսն կը նշմարուի փեւ ջրոյ պէս բան մը. այն է «Տարտարոսն», Պլուտոնի թագաւորութիւնը: Այս տեսարան կը զարհուրեի խողովն ներսերն խողովայնը գերն մտած եւ փոքի ծամբաները տեսած են:

Քանի մ'եիւեւջներէ ետեւ այս տարտարոսական օրհասն կը հեռանայր, եւ հեռուն կը տեսնէր կանթեղներով ձեւացուած Բ. Յ. տառերն, փրանկ Թովսէի կայսրն անուան սկզբնաւ տաւրը. եւ ահա Աւստրիոյ ազգային երգը կը սկսի հնչել հարիւրաւորներու բերնէն՝ զարհուրելի հնչելն եւ արձագանգ առնելով բազմախողով անկիւններէն: Կը մտնէր «Մարիա-Անայի այրն», որմէ ելլելէ ետեւ՝ «Գողգոթա լեւան», որքն ենք: Օձաձեւ. ծամբով կը սկսինք բարձրանալ այս իբր 80 մեզը բարձր լեւոր. ձախ կողմը կ'երեւան աղօտ լուսով՝ մութ եւ ջրալից անդունդներ, բարձրաձեղուն աւերականման խոր խողովներ, սեւ վարագոյրներ ձեղուններէ կախուած, որուն համարն ալ «Մզց սրահ» կոչուած են: Այս կողմանէ ծամբան երկամբէ վանադակապատով ազահոյութեւն է: Իսկ մեր աջ կողմն հեռոջեւէ կը տեսնենք հսկայաձեւ «Սուհեր», «Ծնեմբերներ», «Ազամանդասիւն», «Արան», «Պապկայ», եւն: Վերջապէս կատարեալ քրտինքի մէջ կը հասնինք «Գողգոթայ լեւան» ծայրը, ծովէն 564 մեզը բարձր, ծայրն ենք նաեւ Ատլանտիկի քարայրներուն երկայնութեան, գէթ մեզի թոյլ տրուած մասերուն, մեռքէն իբր 2000 մեզը հեռու: Մեր գլխոյն վրայէն երկշարական բոցականութեղ մը կը պայծառացնէ շուրջը: Ինչ մեծագործ եւ ահաւել տեսարան: Գմբէթ մը մեր կեցած լեւան վրայ, 40 մեզը բարձրութեամբ, որ շատ կանոնաւոր կ'իջնէ մինչեւ անդունդներն: Այս ստորոտն աղօտ լուսանդեալ անմտացելի խողովներ: Առջեւ գագաթէն կ'վայր կարծես գերեզմանի

արձանաքարեր ու իաշքարեր կանգնուած, աւանդը մէջ մէկ ձեւով խառնիխուռն, համակ բիւրեղ եւ փողփողուն, եւ կարծես ամբողջն է մարդկան որ դէպ ի վեր կը խաղայ, երբ մանաւանդ օձաձեւ ծամբաներու վրայէն ելող իջնող այցելուներու շարժումներն աչքդ կատարեալ կը խաբէ: Ատլանտիկի երկրորդ անձնաւորն հրաշալիքն է այս արգաթեւ:

Վիշնանք միւս կողմանէ նշնպէս օձաձեւ, դիտելով շիւքարէ «Ջովէթ», «Ողկոյն», «Քարացած անտառն», «Թրիտոսի փորոտն», «Նշոյ ապակն», «Աւագ խորան», եւն, եւ կ'անցնինք «Միլանի Մայր եկեղեցւոյն» մէջէն, սրահ մը շիւքարէ բազմաթիւ սիւներով՝ նման այն եկեղեցւոյն. որմէ անդին կը հանդիպինք շիւքարի ամենամեծ սեան 10 մեզը բարձր, ուղիղ եւ կանոնաւոր կազմուած, որմէ հեռու չէ «Ճաղատն», կատարեալ ձաղաւ սերունդներն կը շիւքարէ: Ալ պարտասաճ կ'աճապարենք «Անգղիական խոհանոցին» մէջէն, աւանց քարեղէն կերպականներէն հրապուրուելու. եւ «Սիւնուղէն» մէջէն կ'երթանք «Կործանեալ սեան»: Ասիկայ իբր 4 մեզը տրամագծով շիւքարի սիւն մըն է, որ հազարաւոր դարեր յառաջ կործանած եւ հորիզոնական յեցած է ուրիշ սեանց եւ կամուրջ մը կազմած: Մէջքին վրայ սկսած է արդէն ուրիշ սիւն մը կազմուել երկու մեզը տրամագծով: Ասկէ կրնանք հեռուոր աղօտ գաղափար մը կազմել քարայրիս կազմութեան վրայ. վասն զի քննութիւնը ցոյցած են որ տասը տարւան մէջ իբր 3 միլիմետր բարձր շիւքար կը կազմուի կաթիլով շիւքերէ. ապա ինչ անհամար տարիներ անցած երկան ըլլալ խորտակեալ քանի մը մեզը երկայն սեան եւ անոր մէջքին վրայ բարձրացող սեան կազմութեան համար:

Կը փութանք վերաջնել, հազիւ նշմարելով «Տաճիկ սուրն», «Չինականաւանդան», «Խեցեգետին», «Ուկեգետին», եւն եւ կտէպ կ'առնենք «Վարագորին» առջեւ: Ասիկայ շիւքարի ամենանուր եւ հրաշալի գործուածն է: Երեւակայեցեք սպիտակ նուրբ կտաւէ պատահանի վարագոյր մը՝ վարի կողմերէն պատին հաստառուած, եւ բնական գեղեցիկ ծալքերով: Խաբուելու չափ ճիշտ նման է ստոր շիւքարէ վարագոյր. իբր 3 մեզը երկայն, պատէն 30—75 սանդիմ. հեռու, ուստի նշնպիկ լայնութեամբ, ամենաբնական ծալքերով կախուած. թանձրութիւնն հազիւ 8 միլիմետր է, եւ մէկ կողմը բազմաթիւ ծրագներով լուսաւորուած

ը լաւուն՝ Թափանցիկ պայծառ սպիտակ կ'երևայ ասդին անդին կարծես բանուած, մանաւանդ ստորոտն՝ ծովի նման։ Զուրը կամաց կամաց կը կաթի վարագուրիս վրայէն, որով յընթացս դարուց կը մեծնայ։ Ասոր նման վարագոյրներ ասոր քովերն կարծուելու սկսած են։ «Վարագուրէն» հաղիւ կը հեռանանք՝ դարձեալ «Քրիստոսի գերեզմանին» առջեւը կը գտնուինք։ Ըսել է թէ բոլորակ շրջան մ'ըրած ենք։ Էւ իրցք Ատելապէրկի քարայրին այցելուաց թղջ տրուած մասին ձեռն կատարեալ 9 թիւն է, որուն ձեռքն ծայրէն կը մտնենք, մէջքին վրայ կը կախուանք, ձեռքն եւ բոլորակին միացած կէտին վրայ «Գերեզմանին» կը հանդիպինք։ մտնելով բոլորակն գագաթան վրայ՝ «Գողգոթայ լիւռը, կը գտնուինք, որմէ կը դառնանք գերեզմանը»։

Ասէ կ'ապարենք ինք զինքնին «Կաքաւսարահը, նետել։ արդէն հեռուէն երաժշտութեան ձայնը մեզի կը հասնի, կը մտնենք սրահը։ Երկրորդ երաժշտական խումբ մը՝ զինուորական, փոխիւիտիս կը նուագեն։ Կաքաւոջ երիտասարդութիւնն արեան քրտինքի մէջ է, գերմանական փրփրաջրոց տակառնէր ետեւէ ետեւ կը դատարկին, վերջապէս համալսարհային հասրանիք մը։ Մէջընդմէջ երգեր, խոսակցութեան բարձր ձայներ, յագ քըքընքն, ամեն բերնէ միտղ ծուխ, հագարաւորներու արտաշնչութիւն, եւ սակայն սրահն, ինչպէս առ հասարակ քարայրին մարուր։ Եւ հաճախեան օդ մ'ունի, 9—10 աստիճան Ռեօմիւր տաքութեամբ։ Երկուքուկէս ժամի շրջանէն ետեւ պարտասած՝ կը գտնենք անկիւններ, անցքեր եւ կը հասնինք գարեջրոց սեղանին։ Գարեջրոցն ու գարեջրահացն բերեք այնպէս հաճախեան շէք եկած ինծի։ Կարող էի այժմ սրահը զննել, որ շատ շքեղ լուսանորոգած է բազմաթիւ ծրագներով եւ եկեղատական կանթեղներով, որոնց լոյսն ձեղունէ կախուած սպիտակ շիւքաբոր սիւնակներու վրայ կը բեկբեկի, եւ ամբողջ սրահն կարծես ագամանդներու մէջ կը շողայ։ Վարը նշնայէս եռալ զեռալ մը, գարեջրոց գաւաթի մը ձեռք բերել կրցող յաղթանակ տարածի նման բարձր բռնած կը վազքընէ իրեններու։ Երաժշտութիւնն ըրպէ մը լընելուն ծափահարութիւնք, սկզբան ասդէն անդէն՝ հետզհետէ կը սաստկանան, եւ երաժշտութիւնն կը թնդայ, կաքաւան սկսած է, ամենքը շրջան մ'ընել կը փորձեն՝ որ «Ատելապէրկի այրին մէջ կաքաւած եմ» ըսել կարենան։

Ժամը վեցին կը սկսինք նոյն ճամբով ետ դառնալ, կ'անցնինք ալ անգագայ ամեն երեւութի, եւ նոյն իսկ «Մեծ գմբէթն» անցնելու ատեն Փոյք մեր վնայ ալ չի կրնար ազդել։ Յանկարծ աչքերնուս կը զարնէ ծակ մը՝ օրւան լոյս, կաւ նաւուութիւն, «Այս չէիք տեսած» կ'ըսենք, եւ հաքարայրին մուտքին մէջն ենք։ Գուրուն անձերուն ալ դադրած է, բայց ամեն կողմ թաց։ Գլխոյ թմրութիւն ու խնջութիւն կը ղգացուի, կը նետենք զմեզ շրջեկաութի մէջ, որ կը դարձնեն զմեզ մեր աղջը։

Յոյնիտոս, 26 Յունիս 1895։

Հ. Գ. Գ.

Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԳՐԱՆՄԱՐԿՆԵՐԻՆ ՀԱՅԱՑ ՄԱՐԿԱՐԱՊԵՐԷ

Մէք հրդեհ. — Ուղղութիւն։

Վրանի մը հեղ քաղաքը Տրդէհէն շատ փնտաւեցաւ. բայց մեր ժամանակին ամենէն մեծ կրակն եղաւ 1855, սեպտեմբ. 21ին։ — Իրիկուն էր, ամենքը անկողին մտնելու կը պատրաստուէին, երբ յանկարծակի սկսան մեծ աշտարակին զանգակը հնչեցնել։ «Ահագին հրոց սիւն մը, բարձրացաւ դէպ ի երկինք» Ս.ին ախտէն։ Փողոցն ելող մարդիկ՝ անմիջապէս տեսան, լսեցին, իմացան եղածն։ Ամէն ձայն կը պոռար. թէ, կրակը Կողբիգեանց (Հիմակուան Կտորին Թղթատարութեան) փողոցին մէջն է։ Ամէն մարդ հոս աճապարեց։ Մէկը՝ կացին, մէկը՝ բրդէ, երրորդը՝ ջրով լեցուն աման ձեռքը — չորրորդն՝ իր կտորը, ձիերով ու ջրով լեցուն տակառով հոն խրկեց։ Այս միջոցին հասան նաեւ հրէջքը։ Անմիջապէս գործքի սկսան։ Բայց հրէջներն իրենց պաշտօնը չկաւ տարեցին, զանոնք գործածեն անհնարին էր. — աւրուած էին։ Ահ ուղղու մէջ եղած ժողովորդն յուսահատութեան մէջ սկսաւ խնայ։ Շատերն սկսան գոչել, լի բերնով թէ. «Ահ հոգ վերատեսչութիւնը թողուց որ հրէջներն ապականեն։ Կրակը մարող քիչ է — (աճառականքն ու արուեստագործը այս միջոցին լեքէնցէ գնացած էին տարեկան տոնավաճառի)։ Միջոց չկայ աւերիչ տարրը զսպելու թողունք որ ապականէ, աւերէ՝ ջրագ, ՝ Մէկ մասն այնպէս ալ ըրաւ. վասն զի տեսան որ հրդեհն այն աստի